

BESTÄMNING AV TALLSPARVSHONOR

Den här artikeln behandlar bestämning av honor hos tallsparv *Emberiza leucocephalos* och gulsparv *Emberiza citrinella*. Den är baserad på befintlig litteratur, fotostudier, genomgång av skinn-samlingarna i Tring*, Stockholm*, Köpenhamn* och Sankt Petersburg*, samt fältstudier i Europa och Asien.

TEXT Alexander Hellquist

Gulsparv häckar i norra och mellersta Europa och i Asien österut till Bajkalsjön. Det är delvis en stannfågel men vissa populationer övervintrar söder om häckningsområdet, från Centralasien västerut till norra Medelhavsområdet. Tre subtila raser brukar urskiljas: *caliginosa* på norra Brittiska öarna, *citrinella* i övriga Västeuropa och *erythroge-nys* i Ryssland.

Tallsparvens nominatras *leucocephalos* häckar från västra Uralområdet österut genom taigan till Sakhalin, samt i Tien Shan. Den övervintrar från norra Japan västerut via Centralasien till Mellan-östern, samt i små antal i Italien och Frankrike. I centrala Kina finns den isolerade rasen *fronto* med kraftigare svarta hjässidesstreck hos både hannar och honor. Den är inte inkluderad i materialet som presenteras här. Hybridisering mellan tallsparv och gulsparv sker med varierande intensitet mellan Uralbergen och Bajkalsjön.

Det finns skillnader mellan tall- och gulsparvens kärn-DNA, vilket tyder på att de separerade från en gemensam ursprungsform för länge sedan och historiskt har varit isolerade. Men mtDNA (mitokondriellt DNA) är snarlikt, vilket sannolikt beror på hybridisering sedan de åter kom i kontakt. Starka reproduktiva barriärer hade då uppenbarligen inte hunnit skapas. Hybridiseringen sker dock inte helt obehindrat. I vissa områden, exempelvis Altaiber-gen, är hybrider vanligare än rena fåglar medan i andra, där arterna nyligen mötts, är andelen hybrider låg och rena par häckar sida vid sida utan att blandas (se Panov m.fl. 2003 och Panov m.fl. 2007 för detaljer).

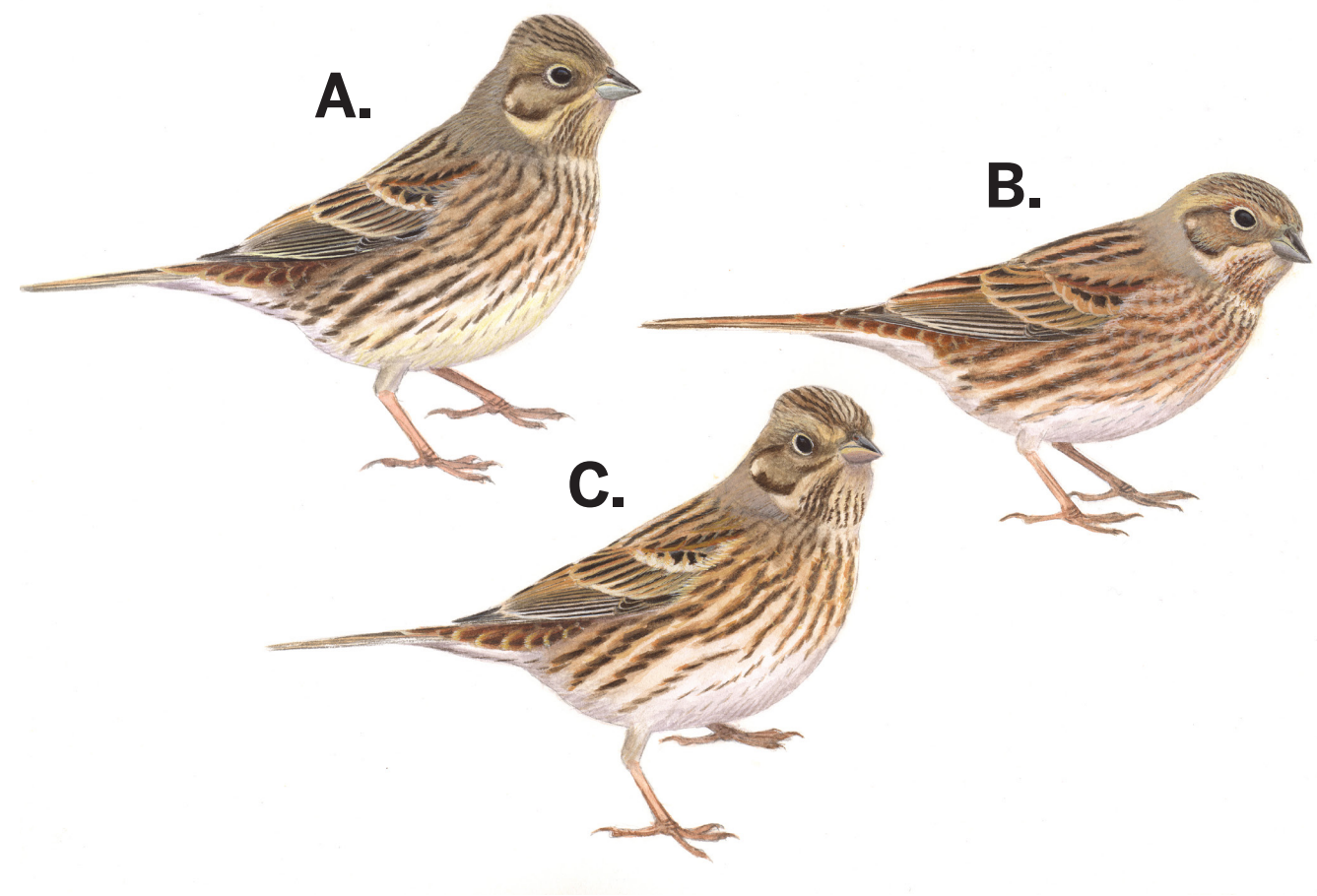
Alexander Hellquist är leddamot i BirdLife Sveriges Raritetskommitté. Han är till yrket nationalekonom, men trivs bäst när han får sitta i ett museum och kolla tallsparvsskinn.

* Tring är den lilla orten som hårbärgerar Natural History Museum at Tring (i artikelns bildtexter förkortat BNHM). I Stockholm heter museet Naturhistoriska Riksmuseet (NRM). I Köpenhamn Statens Naturhistoriske Museum (ZMUK), och i Sankt Petersburg The Zoological Museum of the Zoological Institute (ZIN).

ATT TALLSPARVSHONOR SAKNAR gult i dräkten är den enskilt viktigaste fältkaraktären kontra gulsparv. I litteratur diskuteras möjligheten att gulsparvshonor helt kan sakna gult, men otvetydiga bevis tycks inte finnas. I fält ger gulsparvshonor regelbundet intryck av att sakna gula toner på kroppen, men det är osäkert om detta gäller också vid noggrann inspektion i handen. Gultoner kan vara mycket svåra att avgöra. Ibland tycks digitalkameror vara bättre på att säkerställa nyansen än blotta ögat – åtminstone författarens. Troligen är gulsparvsindivider utan synlig gulton främst honor under sitt första levnadsår, även om enstaka äldre fåglar kan vara ganska bleka. Sundberg (1994) visar att den gula färgens utbredning hos gulsparvshannar ökar upp till fyra års ålder men sedan minskar. Kanske finns samma tendens hos honor.

I litteratur betonas att gulsparvar utan gult på kroppen uppvisar gulstick på handpennornas bräm och undervingen. Av 258 undersökta gulsparvshonor i samlingar hittades dock ett exemplar (0,4 %) med helvita handpennebräm (foto 1). Regelbundet är gultonen mycket svag (foto 2). Ett fåtal slitna gulsparvar och förmodade hybrider utan gult på den synliga delen av handpennorna har uppvisat gulton på den innersta delen, som ligger dold under handtäckarna där den skyddas från blekning. Gulton på undervingen är svår att studera både i samlingar och i fält, men den kan vara mycket svag hos gulsparvar.

Sammanfattningsvis finns indikationer på att man i stora material kan hitta gulsparvar som åtminstone i fält saknar gult på kroppen och handpennorna. Det är osäkert om rena gulsparvar kan sakna gulton på undervingen, men färgen kan

tv eklöst vara så svag att den är svår att se i fält.

Bland hybrider kan både hannar och honor sakna gult på handpennorna, undervingen och kroppen (exemplar i samlingar). Eftersom enskilda hybridhannar kan sakna gult i alla dessa fjädertrakter i kombination (till exempel Panov med flera 2003, exemplar i samlingar) gäller detsamma säkerligen honor.

Att tallsparvar saknar gult i dräkten innebär att de också saknar olivtoner, som är blandningar av gula och mörka pigment. Gulsparv uppvisar normalt olivton på exempelvis de mindre armtäckarna, som är brungrå hos tallsparv. Men en gulsparv utan gult pigment saknar naturligtvis också olivtoner.

Det är värt att notera uppträdandet av svenska och finska tallsparvskandidater när man utvärderar gulton som en karaktär. Fynden av tallsparvshannar i Sverige har minskat sedan åren kring millennieskiftet – det senaste gjordes 2008. Men sedan 2010 föreligger fyra rapporter om honor utan synligt gult i dräkten. Även i Finland sågs den sista hannen 2008, men sedan 2006 föreligger fyra rapporter om honor (Petri Lampila i brev). Även om det inte är

Figur 1. En blek gulsparvshona (A) och två tallsparvshonor (B, C). Dräkterna är snarlika, med en Typ 1-teckning på undersidan som är vanlig hos båda arterna. Gulsparven har svagt gulstick på handpennornas bräm, buken och i ögonbrynet vilket utesluter tallsparv. Den har ljusblå undernäbb, vilket endast ett fåtal tallsparvar uppvisar. Den har bruna toner på nederdelen av strupen men färgen är mer dämpad än hos tallsparv. Den ger också ett lite gråare, kraftigare streckat och mer kontrastlöst helhetsintryck, vilket är regel vid direkt jämförelse mellan arterna. Tallsparv B har tydlig rostton över ögat, vilket utesluter gulsparv. Den har även utbredd rostton på strupen och submustaschstreckat vilket är en god karaktär. Tallsparv C har skär undernäbb, vilket starkt talar för arten.

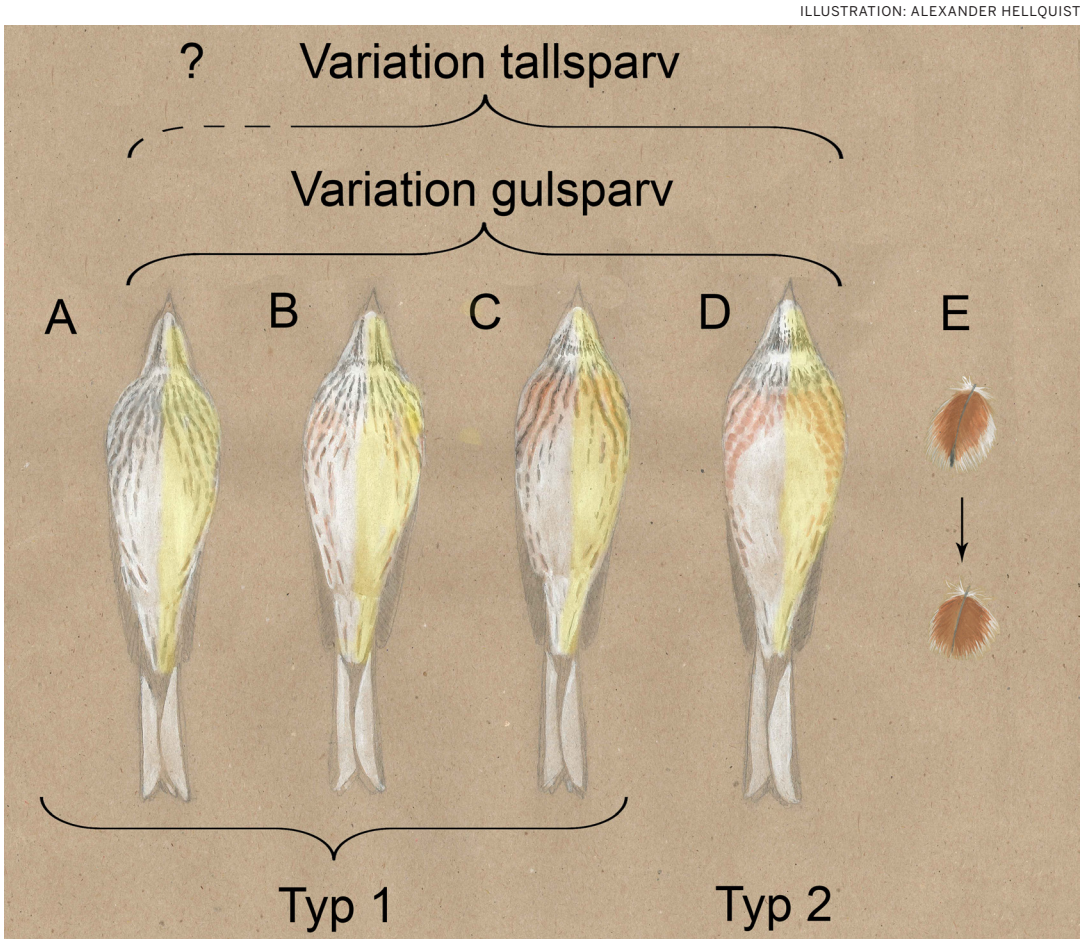
omöjligt är det udda att tallsparvshannar plötsligt ersätts av mer svårupptäckta honor. Det är svårt att bortse från möjligheten att hybrider eller extrema gulsparvar spökar i materialet. Hannar med hybriddrag noteras regelbundet i Norden (se t ex foto 28).

UNDERSIDANS TECKNING HOS både tall- och gulsparvshonor är variabel. Ett otal kombinationer av diffusa och skarpa svarta, grå och rostbruna teckningar förekommer. Om man bortser från den gula tonen hos de flesta gulsparvar kan vissa fåglar vara identiska, se foto 11. Men det går att dela in undersidans teckning i två typer, som förekommer med olika frekvens hos arterna (se tabell 1 och figur 2).

► Typ 1 (figur 2 A-C): Honor med denna teckning har i varierande grad rosttonade partier på flankerna (alltid) och på bröstet (ofta), men dessa är mörkstreckade – rent rosttonade områden saknas.

► Typ 2 (figur 2 D): Honor med denna teckning har rosttonade fjädrar utan streckning på bröst och övre flanker. Omfattningen varierar och behöver inte vara så stor som i figur 2. Mönstret motsvarar det som en majoritet hannar hos båda arterna

ILLUSTRATION: HANS LARSSON

Figur 2. Variation i undersidans teckning (varje exemplar har en halva med gult pigment och en utan). Typ 2 förekommer mer frekvent hos tallsparv (se tabell 1), särskilt i sliten dräkt eftersom små mörka spolstreck på bröstfjädrarna då är bortnötta (E). Typ 1-teckningen varierar steglöst (A-C). Det är oklart om rena tallsparvar kan ha lika begränsad rostton som A, men teckningen är regelbunden hos gulsparv (jämför foto 20–21).

uppvisar. Typ 2-teckning är mycket vanligare hos tallsparv. Skillnaden mellan arterna är signifikant, också när ålder och slitage har kontrollerats ($p<0,001$)¹. Ingen skillnad mellan *citrinella* och *erythrognys* har noterats hos gulsparvshonor.

Hos båda arterna är Typ 2-teckning signifikant vanligare hos äldre fåglar (det vill säga efter den första kompletta ruggningen som 2K på sensommaren). Det gäller också med hänsyn till dräktens slitage ($p=0,04$ hos tallsparv och $p<0,001$ hos gulsparv). Det förklarar varför Typ 2-teckning hos gulsparv främst ses hos tydligt gula fåglar, som generellt är äldre. Gulsparvar med Typ 2-teckning och svag eller ingen gulton bör vara ovanliga.

Hos gulsparv finns ingen signifikant skillnad mellan fräsch och sliten dräkt (september-mars respektive april-augusti). Hos tallsparv är däremot Typ 2-teckning signifikant vanligare i sliten dräkt ($p=0,03$). Det beror på att en del tallsparvar har bröst- och flankfjädrar med endast svaga spolstreck i toppen. Under höst till tidig vår uppvisar de Typ 1-teckning, men sedan slits spolstrecken bort vilket skapar en Typ 2-teckning (figur 2 E). Det här fenomenet är mindre vanligt hos gulsparvshonor, vars spolstreck normalt är kraftigare och löper längs hela

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

FOTO: FREDRIK STRÖM

Foto 1. 2K gulsparvshona i relativt fräsch dräkt som helt saknar gulton på handpen-norna, också under handtäck-arna. Exemplaret är kraftigt gult på undersidan – inget tyder på att det skulle ha utsatts för onaturlig blekning. NRM 84, insamlad i Sverige 2 februari.

Foto 2. Blek gulsparvshona med endast mycket svag gulton på handpennebräm och i ansiktet. Gotland, oktober.

skaftet och därför inte nöts bort vid slitage. Istället blir den mörka streckningen ofta mer distinkt hos gulsparv i sliten dräkt.

Också bland fåglar med Typ 1-teckning finns genomsnittliga skillnader mellan arterna, men steglös variation gör det svårt att kvantifiera dem. Generellt är streckningen kraftigare hos gulsparv, men överlappet tycks stort. Viktigare är att gulsparv i genomsnitt har mindre utbredd och svagare rostton på undersidan. Regelbundet uppvisar de mycket begränsad rostton – bara en svag nyans längs med flankstreckningen (figur 2 A, foto 21). Motsvarande teckning tycks inte förekomma hos övervintrande tallsparvshonor i Japan och Sydkorea där andelen hybrider bör vara låg – gulsparv är mycket ovanlig där (jämför fotona 7–8 och 14–15). Det finns enstaka fåglar från centrala Asien som har begränsad rostton under (foto 16), men där utgör inslag av gulsparvsgener en större fallgrop. Även i denna del av utbredningsområdet, och bland övervintrare i Italien, uppvisar tallsparv normalt mer rostton än gulsparv.

Flera tallsparvskandidater från Norden avviker från typiska fåglar genom kraftig streckning och begränsad rostton (foto 18–21). Detta skulle delvis kunna förklaras med att felflyttare är ungfåglar i fräsch dräkt, men statistiskt borde ändå fler uppvisa ett typiskt tallsparvsutseende – skillnaden mellan ålderskategorierna är inte så stor.

I fält påverkas rosttonen av omgivande ljus och på foton påverkar färgmättnaden intrycket.

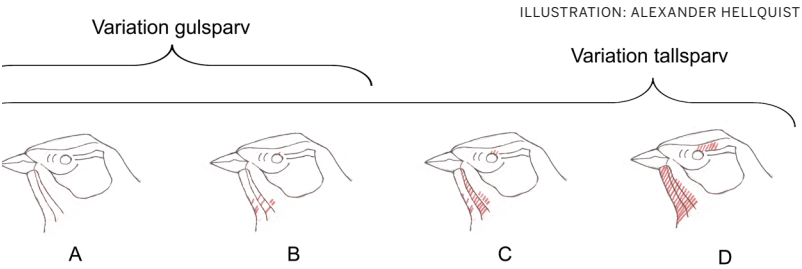
SOM HOS MÅNGA andra fältsparvar kan tall- och gulsparvshonor uppvisa en huvudteckning som närmar sig hannars. Sällsynt har de lika mycket rent vitt respektive gult på hjässan som hannar. Hos tallsparv finns även i varierande grad rostton på fjäderbaser i ögonbrynsstrecket, på strupen och i strupsides- och submustaschstrecket. Detta är en svag motsvarighet till hannars karakteristiska teckning. Rostton ses bäst om man exponerar den inre delen av fjädrarna (foto 3–5). I fält är färgen ofta dold under ljusa fjä-dertoppar i fräsch dräkt. Den kan då endast undantagsvis skymtas, om fjädrarna ligger i ordning eller hos individer med tydligast teckningar (figur 1 B, foto 8–9). Under våren slits fjädrarnas ljusa toppar ner och på sommaren är rosttonen synlig i fält hos många, men inte alla, tallsparvshonor (foto 10).

I litteratur beskrivs att tallsparvshonor kan uppvisa rostton i ögonbrynsstrecket och på strupen, men uppskattningar av hur vanligt det är saknas. Särskilt tydlig rostton i ögonbrynsstrecket och mitt

Fotnot 1: Resultaten som redovisas i detta avsnitt är baserade på regressionsanalyser (binomial logit i EViews). Den beroende variabeln utgörs av Typ 1 och 2, och förklarande variabler är art, ras (hos gulsparv), slitage och ålder.

	Tallsparv (n=152)		Gulsparv (n=218)	
	1:a året (n=75)	2k höst+ (n=77)	1:a året (n=124)	2k höst+ (n=94)
Fräsch dräkt (sept-mars)	28%	44%	4%	23%
Sliten dräkt (april-aug)	47%	65%	4%	21%

Tabell 1. Andel honor som uppvisar Typ 2-teckning (figur 2 D) uppdelat på art, ålder och slitage. Den juvenila dräkten, som hos båda arterna är tätt streckad utan rostton, är inte inkluderad.

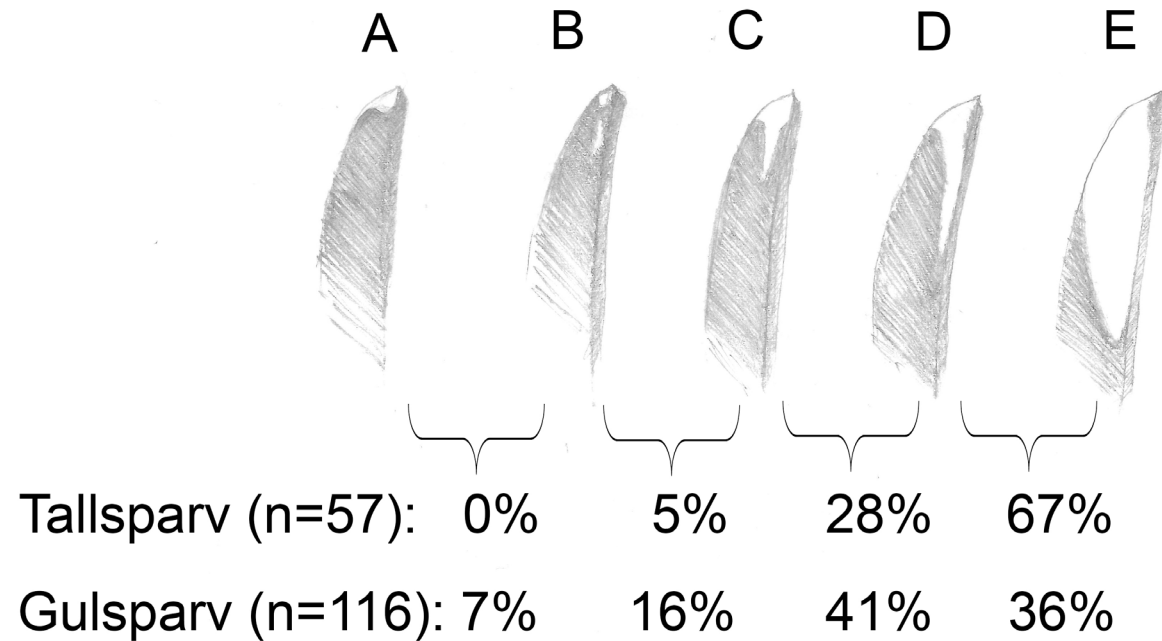

Figur 3. Variation i utbredning av rostton på fjäderbaser i ögonbrynsstrecket, strupsides-/submustaschstrecket och mitt på strupen hos honor. Se tabell 2 för de olika varianternas frekvens.

		Tallsparv (n=151)		Gulsparv (Skandinavien) (n=130)	
		1:a året (n=75)	2k höst+ (n=76)	1:a året (n=72)	2k höst+ (n=58)
Rostton i ögonbrynsstreck	Ingen rostton (Figur 3.A)	5 %	1 %	89 %	93 %
	Begränsad rostton (Figur 3.B-C)	39 %	12 %	11 %	7 %
	Utbredd rostton (Figur 3.D)	56 %	87 %	0 %	0 %
Rostton i strupsides-/submustaschstreck	Ingen rostton (Figur 3.A)	11 %	5 %	89 %	86 %
	Begränsad rostton (Figur 3.B)	48 %	22 %	11 %	14 %
	Utbredd rostton (Figur 3.C-D)	41 %	73%	0 %	0 %
Rostton mitt på strupen	Ingen rostton (Figur 3.A)	38 %	26 %	99 %	99 %
	Begränsad rostton (Figur 3.B-C)	27 %	13 %	1 %	1 %
	Utbredd rostton (Figur 3.D)	35 %	61 %	0 %	0 %

Tabell 2. Frekvens av rostton i ögonbrynsstreck, strupsides-/submustaschstreck respektive mitt på strupen. Se figur 3 för illustrationer. Gulsparvarna inkluderar övervintrare, som kan ha östligt ursprung. Frekvensen av rostton kan vara lägre hos häckare, men den förekommer även hos dessa (antalet är för litet för säkra slutsatser).

ILLUSTRATION: ALEXANDER HELLQUIST

på strupen är i själva verket goda karaktärer gentemot gulsparv.

Se figur 3 och tabell 2 för skillnader mellan tallsparvar och gulsparvar från Skandinavien (Sverige, Norge och Danmark). Nästan alla tallsparvar uppvisar rostton i ögonbrynsstrecket och i strupsides-/submustaschstrecket, och en majoritet uppvisar rostton mitt på strupen. Hos många är färgen tydlig (foto 4), och några uppvisar komplett kastanjeröd haklapp och ögonbrynsstreck likt hannar. Men hos en avsevärd andel är rosttonen både begränsad och svag, och kräver noggrann kontroll för att säkerställas (foto 5). Rostton är signifikant mer utbredd hos äldre tallsparvar än hos fåglar under sitt första levnadsår. Utbredningen av rostton i ögonbrynsstrecket, i strupsides-/submustaschstrecket och mitt på

Figur 4. Utbredning av vitt på näst yttersta stjärt-pennan. Andelarna är ungefärliga – ibland skiljer mängden vitt mellan den högra och vänstra pennan. Inget samband mellan teckning och ålder har noterats.

strupen korrelerar (se fotnot 2 på nästa sida).

Endast fem kontrollerade tallsparvar (av totalt 175 inklusive ej åldersbestämda) saknade rostton i ögonbrynsstrecket – fyra 1K-fåglar och en 2K+. De saknade även rostton på strupen och i submustasch-/strupsidesstrecket. De var insamlade i Centralasien under hösten. Det är fullt möjligt att de hade inslag av gulsparvsgener, men eftersom en ganska stor andel tallsparvshonor uppvisar svag och begränsad rostton är det tänkbart att ett fåtal saknar den helt.

Bara en liten andel gulsparvshonor har rostton i ögonbrynsstrecket, och då endast minimala stänk ovanför ögat (foto 6). Även mitt på strupen uppvisar mycket få rostton, men färgen är ibland synlig i fält. Något fler uppvisar rostton i strupsides-

FOTON: ALEXANDER HELLQUIST

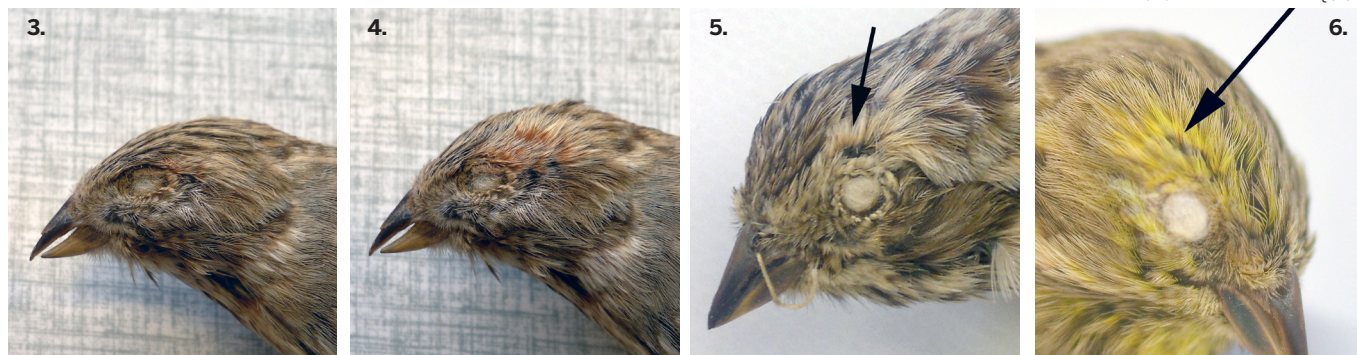
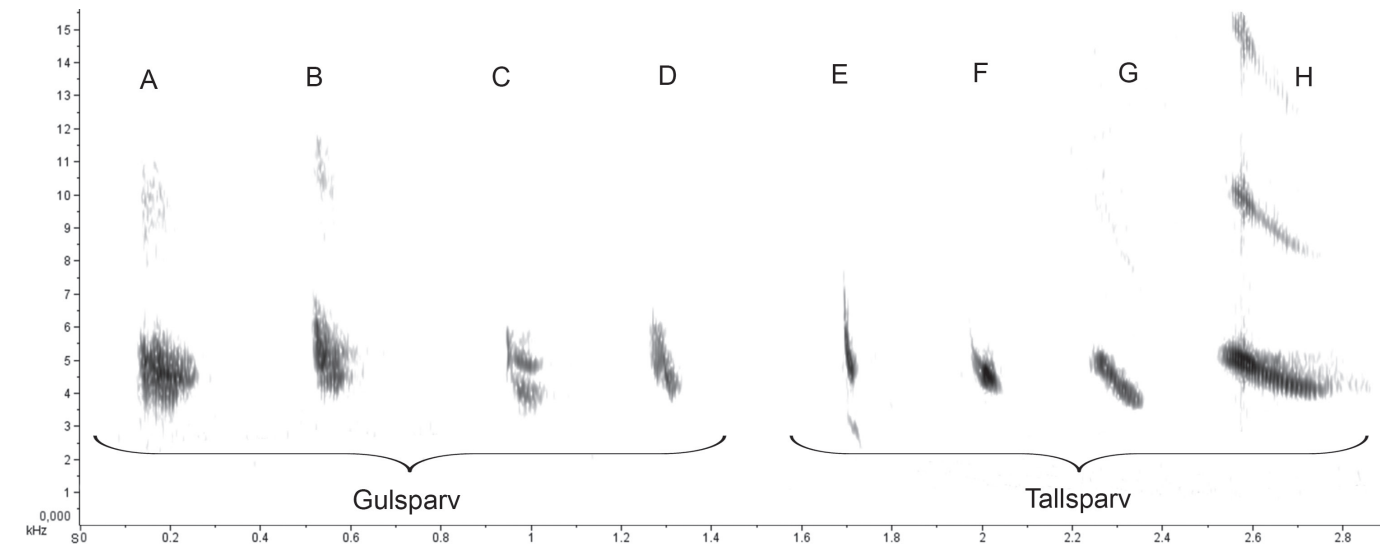

Foto 3–6. Till vänster två bilder på samma 3K+ tallsparv, norra Kina, januari (NRM). En typisk fågel med tämligen utbredda rosttonade fjäderbaser i ögonbrynsstrecket. De är dock svåra att se när fjädrarna ligger i ordning. Tredje fågeln från vänster är ett exempel på en 1K tallsparv med begränsad och svag rostton, norra Kina, oktober (BNHM). Gulsparvar i det studerade materialet har som mest haft minimala stänk med rostton ovanför ögat, som hos fågeln längst till höger eller i de flesta fall ännu mindre (endast synligt med lupp). Tien Shan, september (BNHM).

des- och submustaschstrecket. Det speglar mönstret hos gulsparvshannar, som regelbundet uppvisar rosttonade strupsidesstreck i hela utbredningsområdet. Fortfarande är gulsparvshonors teckningar både mera begränsade och svagare än hos de flesta tallsparvshonor. Nyanser är svårbedömda på foton, där bruna toner blir rödare om färgmättningen ökas. Hos studerade gulsparvar fanns ingen skillnad mellan unga och gamla fåglar.

Rostton hos gulsparvshonor blir vanligare österut. Det speglar mönstret hos hannar. 19 honor från Storbritannien, Frankrike och Holland saknade alla roststänk ovanför ögat och mitt på strupen (tre hade rostton i strupsides-/submustaschstrecket). Hos rasen *erythrogenys* (35 unga och 23 gamla fåglar undersökta) tycks rostton vara lite vanligare än i Skandinavien. Runt 20 % har roststänk i ögonbrynet. 20 % av gamla och 11 % av unga har rostton i strupsidesstrecket. I vissa områden runt Altai tycks uppemot hälften av fåglarna uppvisa rostton. Det

FOTO: ASKAR ISABEKOV

FOTO: MATHIAS PUTZE

FOTO: NIAL MOORES

Figur 5. Sonogram. A-D visar varianter av gulsparvens vanliga sträva lockläte, Gotland, april, september, oktober. E och F visar varianter av tallsparvens motsvarande läte, Italien, januari. Det är generellt klarare än hos gulsparv, vilket ger mer distinkta sonogram. G visar tallsparvens typiska fallande klara lock, Kazakstan, oktober. H visar en utdragen variant av G som yttras på häckplats, Burjatien i maj. E och F är inspelade av Daniele Occhiato och finns på www.dutchbirding.nl/journal.php?id=145#tabblad-2 – de motsvarar inspelningar 5 och 7 där. Övriga inspelningar är gjorda av Alexander Hellquist och finns på www.idbysound.wikispaces.com.

Fotnot 2: För att beräkna sambandet klassades utbredningen av rostton enligt tabell 2 och en regressionsanalys gjordes (ordered choice logistic regression i EViews). Hos äldre fåglar är rostton signifikant mer utbredd i ögonbrynsstrecket ($p < 0.001$), i submustasch-/strupsidesstrecket ($p = 0.002$) och mitt på strupen ($p = 0.014$). I materialet ($n = 132$) är korrelationen mellan rostton i strupsides-/submustaschstrecket och mitt på strupen 0,81 (Pearsons R-test). Mellan rostton i ögonbrynsstrecket och mitt på strupen är korrelationen 0,61. Mellan rostton i ögonbrynsstrecket och i strupsides-/submustaschstrecket är korrelationen 0,70. Det sista värdet kan jämföras med korrelation på 0,54 och 0,64 mellan rostton i ögonbrynsstrecket och strupsidesstrecket hos "gula" respektive "vita" hybridhanar studerade av Panov m.fl. (2003).

FOTO: YOSHIO KUBOYAMA

Foto 7–10. I fält är rostton i ögonbrynsstrecket hos tallsparvar ofta dold i fräsch dräkt (foto 7 Japan, mars). Hos typiska exemplar kan den dock ses (foto 8, Sydkorea, mars och foto 9, Kazakstan, februari). I sliten dräkt på senvåren och sommaren är den synlig hos en majoritet i fält (foto 10, Mongoliet, juni). Notera tydlig rostton i submustaschstrecket hos fåglarna på foto 9–10. Tallsparv har generellt en mer distinkt huvudteckning än gulsparv, med mer kontrasterande inramning av bröntäckarna och mörkare strupsides- och hjässidesstreck. Men såväl kontrastrika gulsparvar som mer diffust tecknade tallsparvar förekommer.

Foto 11. Två versioner av samma foto på en 1K gulspurvshona och en 1K tallspurvshona, oktober (BNHM). I den högra versionen har gula toner tagits bort i ett bildbehandlingsprogram för att illustrera att undersidans teckning kan vara i princip identisk om man bortser från gula pigment.

här bör kunna förklaras med genflöde från tallspurv. Men även österut är rosttonen hos gulspurv mindre omfattande än hos nästan alla tallsparvar. I ögonbrynsstrecket tycks gulspurv aldrig uppvisa mer än små stänk (foto 6). Dessa kan betraktas som normal variation medan mera utbredda fläckar troligen indikerar hybridisering nyligen.

Varken hos tall- eller gulspurvshonor finns någon korrelation mellan mängden rostton på undersidan och i huvudteckningen. Samma sak gäller för övrigt gulspurvshannar.

UTÖVER DE KARAKTÄRER som behandlas ovan nämns i litteratur flera andra. Några av dessa har inte kunnat bekräftas i det undersökta materialet. För andra finns det genomsnittliga skillnader, men också överlapp som begränsar deras värde. När det gäller följande karaktärer tycks extremer hos ena arten ligga utanför variationen hos den andra:

- ▶ Tallspurv har oftare än gulspurv utbredd gul-

Foto 12–13. Exempel på blekare gulspurvshonor, Sverige, februari. Notera svag gulton på huvud, buk och handpennor, och ljusblå undernäbb hos fågeln på foto 12. Fåglarna har i övrigt en typisk gulspurvsteckning med ganska kraftig diffus streckning och begränsad rostton under.

skära toner på undernäbben, medan gulspurv oftare uppvisar ljusblått stick (foto 12, 17). Helt gulskär undernäbb tycks inte förekomma hos gulspurv, men ses frekvent hos tallspurv.

- ▶ Tallspurv har i genomsnitt mer vitt på de yttre stjärtpennorna (figur 4). Gulsparvar uppvisar sällsynt endast en liten vit spets på den näst yttersta pennan (figur 4 A-B), medan tallsparvar alltid tycks ha mer vitt.

- ▶ Tallspurv har i genomsnitt tunnare mörka spolstreck på de undre stjärttäckarna. Hos ca 3 % saknas de helt (se även Blomdahl och Hägg 1997), vilket inte har noterats hos gulspurv i det studerade materialet (n=194, se även Alström m.fl. 1991). I fält kan dock fjädrarna ligga så att de döljer spolstreck. Båda arterna uppvisar regelbundet rostton längs med spolstrecken.

HOS GULSPARV ÄR det vanligaste kontaktlätet ett strävt ”styf”, ”tchy” eller liknande. Det används

frekvent under hela året. Det är variabelt – vid oro kan det glida över i hårdare och mer knäppande varianter, i andra fall är det något klarare (figur 5 A-D). Tallsparven har ett motsvarande snarlikt läte som troligen delvis överlappar. Normalt är det dock kortare och tonen är klarare (figur 5 E-F). Det är det vanligaste lätet på vinterkvarteren i Italien (Occhiato 2003).

Tallsparvens vanligaste läte under höststräcket, yttrat från både flygande och rastande fåglar (ca 20 hörda individer i Kazakstan, september-oktober), är däremot typiskt: ett klart, fallande ”tjiu” (figur 5 G). Det är tydligt skilt från gulsparvens läten, och ger snarare associationer till lappsparvens klara lock. Det kan också höras på vintern och på våren (t ex www.xeno-canto.org/36328). En utdragen variant av samma läte (figur 5 H) yttras på häckningsplatser (ca 5 hörda individer i Burjatien i maj, se även Mild 1987), då regelbundet upprepat i lugn takt från sittande fåglar.

Båda arterna yttrar snarlika rullande läten, främst vid oro och uppflog.

SAMMANFATTNINGSVIS ÄR DET fortsatt problematiskt att separera en del gul- och tallspurvshonor. Alla försök att definiera avgränsningen och överlappet är i viss mån spekulationer i avsaknad av DNA som slår fast de studerade fåglarnas identitet. Det gäller även texten ovan. Dessutom innebär hybridisering svårigheter att dra en gräns mellan rena fåglar och återkorsningar som är snarlika endera arten.

Det finns indikationer på att avsaknad av gult inte räcker för att bestämma tallspurvshonor – åtminstone inte utanför det normala utbredningsområdet. Det finns övertygande bevis för att gulsparvar kan sakna gult på handpennorna och åtminstone i fält även på kroppen. Det gula på undervingen kan vara mycket svagt och svårt att bedöma. Eftersom hybridhannar helt kan sakna gultoner i dräkten är det troligt att samma sak gäller hybridhonor.

Att fynd av tallspurvshannar i Sverige och Finland under det senaste decenniet har ersatts av en rad honor utan synligt gult men med kraftig streckning och mer begränsad rost på undersidan än normalt hos tallspurv har väckt misstankar om att extrema gulsparvar och/eller hybrider är inblandade. Hybridhannar noteras regelbundet i Skandinavien, och troligen förekommer svärupptäckta hybridhonor också.

För att ”avslöja” en högre andel hybrider och extrema gulsparvar rekommenderas att följande beaktas utöver gulton i dräkten:

- ▶ Mycket få tallspurvshonor saknar helt rostton i ögonbrynsstrecket, medan utbredd rostton i ögonbrynsstrecket, i submustasch-/strupsidesstrecket

FOTO: SUGIHARA SATOSHI FOTO: YASUNORI YODA FOTO: AXEL BRÄUNLICH

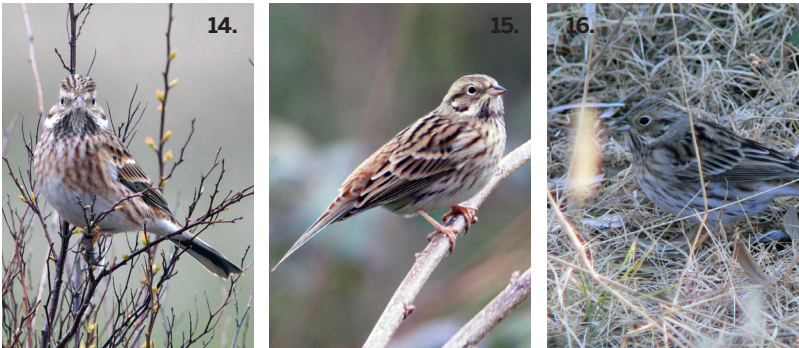

Foto 14–16. Övervintrande tallsparvar i Japan och Sydkorea, där andelen hybrider bör vara låg, uppvisar ofta utbredd rostton under, som den vänstra fågeln, Japan, mars. Motsvarande teckning är ovanlig hos gulspurvshonor. Några japanska tallsparvar har begränsad men fortfarande väl synlig rostton, som mittenfågeln, Japan, oktober. Längre västerut går det att hitta individer med mer begränsad rostton som påminner om tallspurvskandidater från norra Europa. Ett exempel är den högra fågeln från Mongoliet, oktober. Men osäkerhet avseende hybridinslag är här större än bland de östligaste övervintrarna. Notera gulskär undernäbb hos de två vänstra fåglarna.

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

Foto 17. Tallspurv, Burjatien, augusti. Ingen granskad gulspurv har uppvisat en helt gulaktig undernäbb, som bildfågeln. Tallsparvar har alltid en gulaktig eller skär ton längs med skär- ytan mellan näbbhalvorna. De flesta gulsparvar har också en gul ton här, men åtminstone i fält saknas den hos några. Bland granskade tallspurvshonor på fältfoton (n=160) uppvisade ca 40 % mer utbredd gulskär ton som täckte åtminstone halva övre delen av undernäbben (ibland hela). Endast 1 % av granskade gulspurvshonor hade en sådan teckning (n=179). Gulsparvar har ofta tydligt ljusblått på undernäbben vilket är ovanligt hos tallspurv, och då svagare. Intrycket beror delvis på ljuset, och gränserna mellan nyanserna är flytande vilket gör karaktären svårbedömd.

FOTO: DAVID ERTERIUS

FOTO: MAGNUS ELFWING

Foto 18–19. Möjlig tallspurv, Västervik, januari 2012. Fågeln utseende går igen hos flera nordeuropeiska tallspurvskandidater. Den saknar gultoner, av foton att döma även på undervingen. Tydlig rostton på strupen talar för tallspurv men utesluter kanske inte extrema gulsparvar och hybrider. Kraftig streckning och begränsad rostton är möjligen inom variationen för tallspurv men mer typiskt för gulspurv. Ljusblått stick på undernäbben är otypiskt för tallspurv. På foto 19 ses den bredvid en gulspurv till vänster. Notera snarlikt helhetsintryck men gul vingpanel och svagt gulstick på buken och huvudet hos gulsparven.

FOTO: ARI KUUSELA

20.

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

21.

Foto 20–21. Till vänster en tallsparskandidat, Finland januari 2012. Till höger en gulspurv, Gotland, februari. Båda fåglarna har mycket begränsad rostton under, mindre än Västervikskandidaten på foto 18–19. En sådan teckning är regelbunden hos gulspurv. Men den har inte noterats hos tallsparvar i artens normala utbredningsområde (n=380). Kanske bör den betraktas som ett tecken på hybridisering. Den finska fågeln har ljusblå undernäbb och ger ett grått helhetsintryck med kraftig streckning under, vilket också är udda för tallspurv.

och mitt på strupen tycks utesluta gulspurv (att se detta kräver ofta handstudier, särskilt för fåglar i fräsch dräkt).

► Tallsparvar uppvisar normalt utbredd rostton under. Det är osäkert om rena fåglar någonsin har lika begränsad och svag rostton som många gulsparvar.

► Utbredda gula eller skära nyanser på undernäbben talar för tallspurv.

► Begränsat vitt på näst yttersta stjärtpennan talar för gulspurv.

► En liten andel tallsparvar saknar mörka spolstreck på undre stjärttäckarna, vilket är mycket sällsynt eller inte förekommer hos gulspurv.

► Det fallande klara locket hos tallspurv är tro-
ligen diagnostiskt. Även andra locklättesvarianter
skiljer något. 41

FOTO: CALLE LJUNGBERG

28.

SONOGRAM: CALLE LJUNGBERG

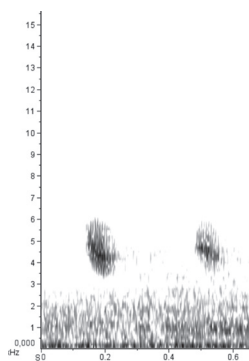

Foto 28. I samma trädgård som fågeln på foton 24–27 noterades under februari-april 2015 tre hannar med hybriddrag – en av dessa syns här. Man kan fråga sig var övervintrarna i området hade sitt ursprung.

Figur 6. Läten från fågeln på foton 24–27. De matchar gulspurv väl men utesluter möjligen inte tallspurv.

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

22.

23.

Foto 22–23. Två förmodade hybrider, Kazakstan, oktober. Båda har gula handpennbräm. Notera Typ 2-teckning hos den vänstra fågeln. I kombination med avsaknad av gult på undersidan ger detta ett udda intryck ut för att vara gulspurv. Hos gulspurvshonor uppvisar främst äldre fåglar Typ 2-teckning, och de är normalt tydligt gula. Även hos den högra fågeln är kombinationen gula handpennor och avsaknad av gult i ögonbrynsstreck och på buken udda. Normalt krävs studier i handen av rost- och gulten i kombination med andra ledtrådar för att kunna bestämma hybridhonor med rimlig säkerhet.

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

FOTO: CALLE LJUNGBERG

24.

FOTO: CALLE LJUNGBERG

26.

FOTO: CALLE LJUNGBERG

25.

FOTO: ALEXANDER HELLQUIST

27.

Foto 24–27. Obestämd 2K-fågel, möjligen en hybrid, Måilla, Småland april 2015. Åldersbestämning baserad på ruggningsgräns bland tertialerna. Fågeln hade till synes helvit vingundersida och handpennor utan gulstreck. I vissa ljus kunde en svagt gräddgul ton anas på buken. Helhetsintrycket var kontrastlöst och kallare grått än hos typiska tallsparvar. Den näst yttersta stjärtpennan hade begränsat vitt, men teckningen är möjlig för tallspurv. En skada på fjäderarna ovanför ena ögat blottade fjäderbaser där ingen rostton kunde ses. Rosttonen på undersidan var begränsad.

Tackord

Tack till Tobias Berger, Axel Bräunlich, Magnus Elfving, David Erterius, Jonas Fredriksson, Askar Isabekov, Ari Kakko, Henrik Knudsen, Yoshio Kuboyama, Ari Kuusela, Petri Lampila, Hans Larsson, Kåge Lindström, Calle Ljungberg, Nial Moores, Daniele Occhiato, Mathias Putze, Sugihara Satoshi, Göran Snygg, Fredrik Ström och Yasunori Yoda för lån av foton och inspelningar. Hans Larsson tackas för fina illustrationer. Petri Lampila, Evgeniy Panov, Jan Sundberg och Lars Svensson tackas för material, värdefull information och kommentarer på manus, och Ulf Johansson, Jan Bolding Kristensen, Jon Fjeldså, Robert Prys-Jones och Vladimir Loskot för tillgång till samlingarna i Stockholm, Köpenhamn, Tring respektive Sankt Petersburg.

Referenser i urval

Alström P, Colston P, Lewington I (1991). *Rare Birds of Britain and Europe*. Harper Collins Publishers/Domino Books, Jersey.
Alström P, Olsson U, Lei F, Wang H, Gao W och Sundberg P (2008). Phylogeny and classification of the Old World Emberizini (Aves, Passeriformes). *Molecular Phylogenetics and Evolution* 47: 960–973.
Blomdahl A och Hägg J (1997). Fältbestämning av honfärgad tallspurv. *Vår Fågelvärld* 56(8): 32–33.
Bradshaw C och Gray M (1993). Identification of female Pine Buntings. *British Birds* 86: 378–386.
Byers C, Olsson U och Curson J (1995). *Sparrows and Buntings: A Guide to the Buntings and North American Sparrows*. Pica Press, London.
Cramp S och Perrins C M (1994). *The Birds of the Western Palearctic*. Volume IX. Oxford University Press, Oxford.

Harris A, Shiriha H och Christie D A (1996). *The Macmillan Birder's Guide to European and Middle Eastern Birds*. Macmillan, London.
Irwin D E, Rubtsov A S och Panov E N (2009). Mitochondrial Introgression and Replacement between Yellowhammers *Emberiza citrinella* and Pine Buntings *Emberiza leucocephalos* (Aves: Passeriformes). *Biol. J. Linn. Soc.* 98: 422–438.
Lewington I (1990). Identification of female Pine Bunting. *Birding World* 3 (3).
Mild K (1987). *Soviet Bird Songs*. Krister Mild Bioacoustics, Stockholm.
Occhiato D (2003). Identification of Pine Bunting. *Dutch Birding* 25: 1–16. Kompletterande material och låtesinspelningar finns på www.dutchbirding.nl/journal.php?id=145#tabblad-2.
Panov E N (1973). Interrelationships of two closely related bunting species *Emberiza citrinella* L. and *E. leucocephalos* Gm. in the area of their coexistence. *Probl. Evol.* 3: 262–294 [på ryska].
Panov E N, Rubtsov A S och Monzиков D G (2003). Hybridization between Yellowhammer and Pine Bunting in Russia. *Dutch Birding* 25: 17–31.
Panov E N, Rubtsov A S och Mordkovich M V (2007). New data on interrelationships between two Bunting species *Emberiza citrinella*, *Emberiza leucocephalos* interbreeding in the zone of their overlapping ranges. *Russian Journal of Zoology* 86 (11): 1362–1378 [på ryska].
Pirhonen J (2012). Problematic Yellowhammers and Pine Buntings in Finland. *Caluta* 3. www.caluta.liitin.net.
Shiriha H, Christie D A och Harris A (1995). Field identification of Pine Bunting. *British Birds* 88: 621–626.
Sundberg J (1994). Sexual selection in the Yellowhammer (*Emberiza citrinella*). *The advantage of being yellow*. Doktorsavhandling, Uppsala Universitet.

RK:S GENOMGÅNG AV SVENSKA RAPPORTER OM TALLSPARVSHONOR

Raritetskommittén har gått igenom svenska rapporter om tallspurvshonor, både publicerade (fyra stycken fram till och med 2009) och ej publicerade.

Svenska tallspurvrapporter bildar ett udda mönster, se diagram. Hannar har minskat och ersatts med en rad rapporter som avser honor. Samma tendens finns i Finland. Hybridhonor kan sannolikt sakna gulton i dräkten likt hybridhannar, och även rena gulsparvar tycks åtminstone i fält kunna sakna synligt gult. De flesta svenska tallspurvrapporter avser fåglar med mer begränsad rostton än typiska tallsparvar. Utbredd rostton i huvudteckningen är endast dokumenterad hos en individ – från Näsudden, Gtl 4.5 1998.

Sammantaget gör detta att Raritetskommittén väljer en försiktig linje. Med ett undantag stryks samtliga publicerade tallspurvshonor, och ingen av kandidaterna som har rapporterats efter 2003 publiceras. Undantaget gäller ovan nämnda Gotlandsfågel. Den uppvisade ett rostfärgat ögonbrynsstreck och kraftigt rosttonat bröst, vilket i kombination med avsaknad av gult bör utesluta ren gulsparv liksom med rimlig säkerhet hybrid. Däremot går det utifrån dokumentationen inte att utesluta en dåligt utfärgad tallspurvshanne. Därför kvarstår publiceringen som tallspurv, men könsangivelsen tas bort. Alltså finns nu ingen tallspurvshona publicerad från Sverige.

Den försiktiga linjen innebär höjda krav för publicering. Rk bedömer att endast avsaknad av gult inte räcker för att med rimlig sannolikhet utesluta hybrider eller extrema gulsparvar – det finns risk att fyndbilden blir felaktig. Framledes krävs fotodokumentation av omfattande rostton på undersidan och/eller rostton i huvudteckningen som ligger utanför variationen hos gulsparv, och/eller lätesinspelning. Andra karaktärer att notera är näbbfärg, stjärtteckning och teckning på undre stjärttäckare.

Även med dessa högre krav går det kanske inte att sälla bort de mest tallspurvlika hybriderna – en viss osäkerhet måste accepteras. Dessa hybrider har troligen begränsade inslag av gulsparvsgener och ett ursprung i tallspurvens normala utbredningsområde. Fåglar med blandade gener tycks förekomma regelbundet i Sverige, att döma av hannar med hybriddrag. De fåglar som kommittén känner till har varit mest lika gulsparv.

Det bör betonas att det kan finnas rena tallspurvshonor bland de svenska rapporterna. Några framstår som bättre kandidater än andra, men ingen uppfyller kraven ovan. Några kommentarer kring de mer väldokumenterade individerna:

► Utklippan, Bl 23.10-7.11 1992 (tidigare publicerad som tallspurv): En god kandidat. Fågeln fångades och avsaknad av gult i hela dräkten kunde konstateras. Dräkten

i övrigt är lite otypisk för tallspurv – ganska kraftigt streckad med begränsad rostton under, men kanske inom variationen.

► Kråkelund, Sm 1-22.1 2003 (tidigare publicerad som tallspurv): Fågeln uppvisar på flera foton ett misstänkt gulstick på buken och i ögonbrynsstreck. Det framgår också av diskussioner i samband med fyndet att det var svårt att i fält utesluta gultoner.

► Västervik, Sm, 26.1-18.2 2012: En god kandidat. Se bildtext under foto 18-19.

► Röttorpstrakten, Vg, både 12-19.2 2012 och 26.1-4.3 2013: En god kandidat. Fågeln har ganska tunn streckning under och mer rostton under än andra fotodokumenterade svenska kandidater, om än inte lika mycket som typiska tallsparvar. Undervingen bedömdes vara helvit. Stjärtteckningen stämmer bra på tallspurv men utesluter inte gulsparv. Huvudteckningen är mer diffus än hos typiska tallsparvar och näbben har ljusblått stick.

För att lära sig mer och följa uppträdandet av misstänkta hybrider/extrema gulsparvar tar Rk tacksamt emot rapporter om honor utan gult i dräkten även om de inte når dokumentationskraven för tallspurv. Sådana fåglar kan rapporteras som gulsparv x tallspurv. Kommittén vill även ha in blanketter på hannar gulsparv x tallspurv för att publicera dessa och följa uppträdandet.

Rapporter av tallsparvar i Sverige 1950 – 2015

